

Розвиток сільськогосподарської кооперації на Волині у складі Польщі (1921-1939 рр.). Кооперативний союз “Гурт”

Помітним явищем у господарсько-економічному житті Волині у період між двома світовими війнами був кооперативний рух. Кооперація охопила практично всі сфери, пов’язані із виробництвом, переробкою та збутом продукції, забезпеченням населення необхідними товарами, кредитуванням виробників і т.п. Особливо інтенсивно і динамічно розвивалася сільськогосподарська кооперація. Це можна пояснити рядом причин, а саме:

- основу економіки волинського воєводства становило сільське господарство, у якому станом на 1921 р. було зайнято 1164939 чол. або 81% від загальної кількості населення [1, 27];
- реформування польським урядом аграрного сектора сприяло утвердженню капіталістичних відносин в сільському господарстві, що стало об’єктивною передумовою кооперування сільських товаровиробників;
- у господарській структурі волинського села понад 50% становили господарства площею до 5 га [21, 109]. Ці господарства лише скооперувавшись могли захистити свої економічні інтереси, витримати конкуренцію з боку сильніших господарств;
- крім цього, розвитку кооперації сприяли певні зрушення у психології селянина, викликані наслідками аграрної реформи. Передача землі у приватну власність розвивала у селянина почуття господаря, посилювала його мотивацію до ефективного використання господарських ресурсів, спонукала до піднесення культури

господарювання, психологічно готувала господаря до кооперативної співпраці з іншими на засадах взаємної користі;

- кооперація на селі виконувала не лише господарсько-економічні функції. Кооперативним законом, прийнятим 29 жовтня 1920 р. польським сеймом передбачалось, що кооперація має сприяти піднесенню культурного рівня населення [19, 1952]. В умовах наступу Польщі на національні права українського населення це давало можливість легалізувати національно-культурне життя – відкривати при кооперативах бібліотеки, хати-читальні та інші культурно-освітні заклади.

Упродовж 20-х років ХХ ст. на теренах Волинського воєводства було створено понад 200 кооперативів. На 1921 р. у воєводстві існувало 266 кооперативів, з них 221 – ощадно-позичковий, 36 – молочарських, 5 – рільничо-торговельних і 4 рільничі. Загальна кількість членів кооперативів становила 45995 чол. Переважну більшість (90,8%) у них становили селяни [22,28]. На цей час активно створюються українські кооперативні спілки. До найбільш активних можна віднести кооперативи “добрий сіяч” (99 чол.) у с.Воротнів, “Українська вигода” (37 чол.) у с.Лище Луцького повіту, “Селянська сила” (68 чол.) у с. Підбереззя Горохівського повіту, “Труд” (99 чол.) у с.Завидів Володимирського повіту, “Добра слава” (66 чол.) у с.Дуліби Ровенського повіту та інші [8, 45].

Найбільш поширеними у цей час були ощадно-позичкові кооперативи (приблизно 80% від загальної кількості). Це можна пояснити тим, що у цей час розпочинається активна перебудова земельного устрою: парцеляція. комасація наділів, що вимагало значних фінансових витрат (купівля землі, витрати пов’язані із перенесенням господарських та житлових приміщень тощо.). Щодо участі в них різних категорій селян, то часто в радянській історичній літературі знаходимо твердження, що кооперативи об’єднували заможну верхівку села. Статистика свідчить, що в кооперативах господарства площею понад 50 га становили лише 0,7%, господарства площею 20 – 50 га – 3,1%, господарства від

5 до 20 га – 42,1%, а дрібні господарства (до 5 га) – 54,1% [22, 28]. Це пояснюється тим, що одним із основних завдань кооперації був захист економічних інтересів товаровиробників. А дрібні господарі відчували у цьому найбільшу потребу.

В організаційному плані волинські кооперативи підпорядковувалися двом ревізійним союзам – Варшавському і Львівському Ревізійному Союзу Українських Кооперативів (РСУК). До останнього належало 64% українських кооперативів Волині [23, 40]. Слід зауважити, щоб під ідейним впливом РСУКу перебувало набагато більше українських кооперативів Волині.

У 30-ті роки кооперативний рух продовжує зростати, охоплювати все ширші сфери. Як видно зі звіту окружного союзу рільничих і зарібково-господарчих кооперативів, станом на 31 грудня 1934 р. у Волинському воєводстві функціонувало 526 сільськогосподарських кооперативів, що підпорядковувалися цьому союзові і було засновано 34 кооперативи поза союзом. Кількість населення, охопленого кооперацією становила 89763 чол., з них 93% - селяни. Оборотний капітал цих кооперативів складав 17663390 злотих [18, 3].

За період з 1929 р. по 1934 р. удвоє збільшується кількість сільських господарсько-торговельних кооперативів, які на 1 листопада 1935 р. об'єднували 988 чол., активно йде процес розбудови сільськогосподарської споживчої кооперації, що об'єднала 14840 чол., переважно дрібних сільських виробників (98% від загальної кількості) [22, 14].

На кінець 1934 р. на Волині діяло 252 ощадно-позичкові кооперативи, 217 господарсько-споживчих, 65 – молочарських, біля 20 кооперативів інших профілів [22, 2]. Основними перешкодами для розвитку волинської кооперації були брак власних коштів, недостатній розвиток комунікацій, віддаленість від великих торгово-промислових центрів, брак належного досвіду в організації кооперування, відсутність належної державної підтримки.

Незважаючи на ці труднощі, кількість кооперативів у Волинському воєводстві продовжує зростати з року в рік. На початок 1938 р. тут вже діяло

577 кооперативних спілок. Характерною особливістю у структурі сільськогосподарської кооперації стає те, що за кількістю на перші позиції виходять господарсько-споживчі кооперативи, постійно зростає кількість молочарських та господарсько-торговельних. Членство у кооперативах зросло до 130 тис. чол., а оборотний капітал волинської кооперації становив 19196000 злотих [20, 63].

Ряд волинських кооператорів ще з початку 20-х років виношували ідею створення власного ревізійного союзу. Проте першу рішучу спробу виведення волинських кооперативів з-під впливу РСУК було зроблено на загальних зборах Ревізійного союзу 14 березня 1929 р., коли з такою ініціативою виступила група волинських кооператорів на чолі з О.Ковальським. Керівництво Союзу піддало різкій критиці таку пропозицію, а Ю.Павликовський назвав наміри волинських делегатів національною зрадою [24, 431].

На початку 30-х років ХХ ст. ряд польських та українських кооператорів Волині при підтримці польського уряду та воєводської адміністрації вирішили об'єднати українські і польські кооперативи в окремий волинський союз. При тому передбачалася не лише організаційна, а й структурно-господарська перебудова низових ланок волинської кооперації. Основним її змістом було об'єднання дрібних кооперативів у крупніші, так звані "районівки". 5 березня 1933 р. відбулися збори делегатів від кооперативних установ, організацій, спілок, які обговоривши доповідь Й.Волошиновського про районівки кооперативи визнали їх створення доцільним [12]. Із квітня 1933 р. почалася організаційна робота по створенню нових "районівок", а у жовтні 1934 р. відбулися організаційні збори для прийняття статуту новоутвореного кооперативного союзу під назвою "Гурт". 29 листопада 1934 р. статут був зареєстрований у Луцькому окружному суді, а у грудні цього ж року міністр скарбу Польщі затвердив статут і надав право новоствореному союзові ревізувати підлеглі йому кооперативи [10, 233].

Перед тим, як аналізувати основні показники роботи “Гурту” варто більш детально зупинитись на причинах його виникнення, на основних організаційних та ідейних принципах діяльності.

Однією із причин виникнення “Гурту” було те, що економічний стан більшості сільських кооперативів Волинського воєводства вимагав покращення і Волинський союз постав не лише як контрольно-ревізійний орган, а й установа, яка мала здійснити ряд важливих структурних змін у волинській кооперації. Одним із напрямів реорганізації кооперативів було їх укрупнення, створення “районівок”. Це мотивувалось тим, що дрібні кооперативи відчували гостру нестачу обігових коштів (місячний оборот становив до 500 зл.), мали заборгованість перед постачальниками і не могли у достатніх обсягах здійснювати оптові закупки; вчасно та ефективно забезпечувати населення необхідними товарами. Так, за статистикою, на Волині до одного кооперативу входило у середньому 40 членів, його пайовий капітал складав 400 зл., а місячний оборот приблизно 500 зл. [9]. Об’єднання дрібних кооперативів, злиття їх капіталів і створення осередків у поживлених з господарсько-економічної точки зору районах створювало кращі перспективи для розвитку сільської споживчої кооперації.

Поряд з економічними мотивами кооператорів не менш важливе значення у цій справі мали політичні міркування центральної польської влади і волинської воєводської адміністрації. По-перше, позбавивши українські кооперативи Волині організаційної та ідейної підтримки Львівського ревізійного союзу, польська адміністрація намагалась огородити місцеве населення від шкідливих “Націоналістичних галицьких впливів”. По-друге, підпорядкування українських і польських кооперативів одному ревізійному союзіві мало позбавити волинську кооперацію національного обличчя, порушити її самостійність. Волинський воєвода Г.Йозевський вважав, що основним завданням адміністрації у галузі кооперативного руху є боротьба із засадою самостійності української кооперації. На з’їзді старост у 1936 р. воєвода зазначив, що у цьому контексті діяльність гурту має важливе моральне

і політичне значення і що уряд для підтримки цього кооперативного союзу виділив 50 тис. зл. [2, 8]. Крім того, на думку організатора і голови “Гурту” Й. Волошиновського, дрібні кооперативи часто перебували під впливом різних політичних сил, що вносило розлад у їх стосунки з місцевою адміністрацією, у міжнаціональні стосунки. Об’єднання цих кооперативів, як польських так і українських, зосередження основної уваги на господарській діяльності мало запобігти цьому. Голова кооперативного союзу одним із політичних завдань гурту бачив встановлення добрих польсько-українських взаємин шляхом кооперативної праці, шляхом творення спільного господарського і культурного надбання [16]. Очевидно на його позицію у цьому питанні вплинули його утравістичне виховання, як стверджував сам Волишиновський, та симпатії до УНДО.

В основу організації “районівок”, що мали об’єднатися в “Гурт” були покладені такі принципи діяльності:

- дрібні кооперативи об’єднувалися у “районівки”, осередки яких мали знаходитися у поживлених з господарсько-економічної точки населених пунктах, бажано з більшою кількістю населення і з добрими комунікаціями;
- радіус дії такого осередку становив 10 – 30 км, у залежності від густоти населення;
- забезпечення фахового керівництва кооперативами;
- крамниці мали розміщуватись на теренах, де є достатня кількість членів кооперативів, що забезпечило б більші капітали, а значить активніший товарообіг;
- основною кооперативною засадою було положення про те, що “Гурт” об’єднує лише ті кооперативи, які обслуговують виключно своїх членів. Слід зауважити, що цю ідею відстоювали ще піонери кооперативного руху, проте на практиці її реалізувати було практично неможливо. Інші ревізійні союзи її також не заперечували. але допускали і торгівлю з не членами кооперативу;

- встановлювалася відносно висока сума паю – 25 зл. Щоб полегшити вступ в кооперативи незаможним селянам ця сума могла вноситися частинами (від 1 зл. у місяць);
- “Гурт” об’єднує кооперативи українські, польські та змішані. Тобто, і поляки, і українці могли бути членами кооперативів, обиратися в управи, надзірні ради, працювати в кооперативних установах різних рівнів. На думку організаторів нового союзу це мало сприяти покращенню польсько-українських взаємин. У кооперативному діловодстві районівок українська і польська мова рівні права.

Аналізуючи ці засади з точки зору організаційної та господарсько-економічної слід зауважити, що вони відкривали хороші перспективи для розвитку волинської кооперації об’єднаної у “Гурті”, могли покращити її економічний стан. Цілком імовірно, що ідея створення “районівок” на Волині була продиктована досвідом діяльності повітових кооперативних союзів (ПСК), утворених з ініціативи Львівського РСУКу на початку 20-х років і які упродовж десятиріччя довели свою ефективність. Щодо польсько-українського примирення на ґрунті кооперативної праці, то цей намір виглядав утопією в умовах відвертої асиміляторської політики Варшави щодо українського населення “Східних кресів”.

Крім основних засад реорганізації волинських кооперативів, було визначено загальні кількісні показники у процесі створення районівок. На думку Й.Волошиновського добре організована районова кооператива, яка могла б здійснювати оптово-закупівельні операції, добре і вчасно обслуговувати людей повинна об’єднувати 6000 членів і мати 30 філій. Оскільки на Волині тоді проживало приблизно 366000 сімей, то потрібно буде створити 61 районівку і відповідно 1850 філій [11].

Перша районівка була створена у Дубні і розпочала торгові операції 1 квітня 1933 р. Вона об’єднувала 400 членів кооперативів і обслуговувала населені пункти в радіусі 25 км. [14]. До кінця 1933 р. розпочали роботу 4 районівки, які мали 12 магазинів і обслуговували 1791 члена кооперативів. У

1934 р. кількість районівок зростає до 18, мережа магазинів – до 61, а кількість членів кооперативу – до 8105 [4, 138].

У 1935 р. до “Гурту” вступило ряд споживчих кооперативів Волині, які до цього організаційно були пов’язані із Ревізійним Союзом Українських Кооперативів у Львові. Можливо ця обставина дала підстави окремим діячам українського кооперативного руху Галичини, у тому числі й О.Луцькому для звинувачень “Гурту” та його організатора Й.Волошиновського у намаганнях відлучити волинські кооперативи від РСУК. Проте заради об’єктивності слід зауважити, що львівський ревізійний союз втратив зв’язок із волинською кооперацією не з волі місцевого кооперативного керівництва і воєводської адміністрації, а тому, що змушений був дотримуватись положень нового кооперативного закону, прийнятого польським сеймом 13 березня 1934 р. Згідно цього закону діяльність РСУК обмежувалася рамками лише трьох галицьких воєводств – Львівського, Станіславського і Тернопільського.

Після прийняття нового закону перед українськими кооперативами Волині постало два шляхи: або вступити до вже існуючого варшавського Союзу, або до “Гурту”. Всього з-під контролю РСУК вийшли 308 кооперативів Волинського воєводства [7, 5-8]. Переважна більшість із них увійшли до Варшавського союзу і лише незначна частина – до “Гурту”. Це пояснюється тим, що “Гурт” об’єднував лише споживчі кооперативи, а кредитні молочарські та кооперативи інших профілів змушені були увійти в інші структури. Крім того, у доповіді про розвиток кооперативного руху, виголошеній на нараді 2.04.1933 р. зазначалось, що Волинський союз відмовляв багатьом дрібним кооперативам за винятком тих, які на зборах ухвалювали рішення про заборону торгівлі з не членами кооперативу [13].

Динаміку розвитку кооперативної мережі “Гурту” у 1933 – 1935 рр. можна прослідкувати за такими даними [16]:

Рік, квартал	Кількість районівок	Кількість магазинів	Кількість членів у кооперативах
1933 р., II кв.	1	3	413

1933 р., III кв.	2	3	730
1933 р., IV кв.	4	12	1791
1934 р., I кв.	8	23	3964
1934 р., II кв.	11	33	5798
1934 р., III кв.	15	44	6655
1934 р., IV кв.	18	61	8105
1935 р., I кв.	21	80	10817
1935 р., II кв.	23	89	12491
1935 р., III кв.	25	96	14258

На II конференції керівників районних кооперативів Волині зазначалось, що на 1 липня 1935 р. 23 районівки об'єднували 12491 господарств. Їх пайовий капітал становив понад 300 тис. зл. [15]. Як бачимо, починаючи із 1933 р. спостерігається стабільний щорічний і навіть щоквартальний приріст числа районівок “Гурту” та магазинів, значно зростає членство у кооперативах цієї мережі.

Слід зауважити, що “Гурт” був не єдиним ревізійним союзом, що об'єднував споживчі кооперативи Волинського воєводства, частина їх входила до Союзу рільничих та зарібково-господарських кооперативів, частина (переважно польських) – до Союзу споживчих кооперативів “Сполем”. Те, що конкуруючи з із двома останніми “Гурт” спромігся забезпечити кількісне зростання кооперативів своєї мережі свідчить про популярність ідеї створення районівок у середовищі волинських кооператорів.

До кінця 1935 р. у кооперативній мережі “Гурту” функціонувало 26 районівок, які об'єднували 15174 чл. [16].

У наступні роки також спостерігається поповнення “Гурту” новими районівками: у 1936 р. їх стало 27, а у 1937 р. – 29. Кількість магазинів на теренах кооперативів зросла відповідно до 120 у 1936 р. і до 125 у 1937 р. У 1937 р. Волинський кооперативний союз “Гурт” налічував 21609 членів. У

середньому 1 кооператив об'єднував 710 членів, 1 магазин обслуговував 172 члени кооперативу. Важливим показником, який характеризує ефективність діяльності кооперативу є річний товарообіг. Статистика свідчить, що річний товарооборот кооперативів “Гурту” зріс із 52826 зл. у 1933 р. до 822771 зл. у 1937 р., або відповідно із 13,2 тис. зл. до 28,4 тис. зл. на одну районівку [9].

Для піднесення ефективності кооперативної роботи керівництво “Гурту” започатковує ряд курсів, цикл лекторіїв для кооператорів. Станом на 1937 р. було організовано 90 курсів по 70 слухачів у середньому на 1 потік [9]. Діяльність союзу досить широко висвітлюється на сторінках української і польської періодики, що видавалася на Волині.

У наступні два роки, аж до ліквідації “Гурту” у 1933 р. на теренах Волинського воєводства було утворено ще 11 районівок, а кількість членів у кооперативах зросла до 24000. Їх обслуговували 140 сільських та міських крамниць [6].

Як бачимо, мережа волинського кооперативного союзу “Гурт” розвивалася досить стабільно і динамічно. Проте очевидно ще з 1938 р. керівництво союзу вело переговори із воєводською адміністрацією, центральними польськими властями, кооперативними установами у Варшаві про об'єднання “Гурту” із польськими союзами. Наприкінці 1938 р. Й.Волошиновський подав інформацію у кооперативні часописи про об'єднання Волинського союзу із Варшавським Союзом кооперативів рільничих та зарібково-господарчих. У Варшаві було відповідно підготовлено проект угоди, за якою: 1) обидва союзи об'єднуються, а “Гурт” організаційно ліквідовується; 2) всі повноваження і обов'язки, які виконував раніше “Гурт” переходять до Варшавського Союзу, який виділить окремого ревізора для районівок; 3) українці і поляки і надалі працюють спільно на засадах рівноправності у т.ч. і у мовних питаннях [5, 120].

У 1939 р. “Гурт” було ліквідовано. Проте кооперативи цього союзу на відміну від попередніх заяв були поділені майже порівну між двома існуючими союзами. Частина їх увійшла до Союзу кооперативів рільничих та зарібково-

господарчих у Варшаві, а частина також до Варшавського союзу споживчих кооперативів, фабрик та гуртівень на Волині.

Таким чином, Волинський кооперативний союз “Гурт” проіснував лише біля п’яти років – час надто короткий, щоб у повній мірі реалізувати потенційні можливості. Проте і за цей час “Гурту” вдалося розбудувати досить широку кооперативну мережу, добитися росту кількісних та якісних показників, про що свідчить статистика. Отже, з точки зору господарсько-економічної навряд чи була потреба ліквідувати Волинський союз. Очевидно рішення польської влади щодо “Гурту” було продиктоване виключно політичними міркуваннями і цілком відповідало основним засадам господарської та національної політики Варшави та місцевої воєводської адміністрації щодо українського населення краю. У державній програмі польських властей на волинських теренах у 1939 р. зазначалося, що основною засадою національної політики щодо непольського населення Волині є державна асиміляція українців, а згодом і національна. У цьому контексті належало у всіх суспільних і господарських організаціях забезпечити провідну роль польського елемента [3, 16-17]. Пішовши на об’єднання в рамках “Гурту” польських та українських кооперативів Волині, задекларувавши рівність умов у господарських та мовних питаннях, владні структури, очевидно, надіялися поступово забезпечити чисельну перевагу полякам у союзі, щоб дало можливість підпорядкувати розвиток кооперації краю господарським та ідеологічним потребам метрополії. Проте переважна більшість кооперативів, об’єднаних у Волинському союзі були українськими, українці становили понад 70% усіх членів.

Українська кооперація Волині розвивалась як національно-господарське явище, сприяла задоволенню господарських, духовних, культурних потреб місцевого населення. Польська влада, починаючи із середини 30-х рр. ХХ ст. відверто намагається використати кооперацію як знаряддя асиміляції непольського населення краю і, очевидно, з цією метою, прагнучи позбавити українську кооперацію національного змісту, було ліквідовано Волинський

кооперативний союз “Гурт”, а українські кооперативні спілки підпорядковано варшавським союзам.

З точки зору господарсько-економічної у 20-30-х роках ХХ століття селянство волинського краю накопичило багатий досвід у сфері кооперативного будівництва. Цей досвід може бути взятий до уваги і використаний українськими селянами в сучасних умовах у процесі реорганізації сільського господарства.

Література

1. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 46, оп. 1, спр. 639.
2. ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 3862.
3. ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4671.
4. Волошиновський Й. Районові кооперативи та їхній союз Гурт //Рільник. – 1938. - № 11. – С. 137 – 139.
5. Гелей С. Йоахим Волошиновський //Українські кооператори. Історичні нариси. – Кн. 2. – Львів, 2001. – С. 112 – 121.
6. Господарсько-кооперативний часопис. – 1939 р. - № 2. – С. 8.
7. Жук А. Відтята частина від цілості //Господарсько-кооперативний часопис. – 1935 р. - № 3. – С. 5 – 8.
8. Прихода Г., Шабала Я. З історії господарювання волинських селян за Польщі (1921-1939 рр.). – Луцьк, 2001. – 96 с.
9. Рільник. – 1938. – 15 березня.
10. Рільник. Календар на 1937 р. – С. 233.
11. Українська нива. – 1933. – 14 лютого.
12. Українська нива. – 1933. – 20 березня.
13. Українська нива. – 1933. – 21 травня.
14. Українська нива. – 1933. – 27 липня.
15. Українська нива. – 1935. – 28 липня.
16. Українська нива. – 1936. – 9 лютого.
17. Українська нива. – 1936. – 16 лютого.

18. *Działalność I stan spoldzielni Okrśóegowego związky spoldzielni rolniczych i zarobkowo-dospodarczych Rzeczypospolitej Polskiej w 1935 r.* – Luck, 1935. – 24 s.
19. *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1920. – 2143 s.
20. *Przewodnik po IX targach Wolynskich 10-12.IX.1938.* – Luck, 1938. –120 s.
21. *Rocznik statystyki Rzeczpospolitej Polskiej.* - Warszawa, 1927. – 532 s.
22. *Rocznik ziednoczenia związkow spoldzielni rolniczych Rzeczpospolitej Polskiej za 1929 rok.* – Warszawa, 1930. – 399 s.
23. *Sycz T- Spoldzielczości ukraińska w Galicji w okresi II wojny swiatowej.* – Warszawa, 1997. – 323 s.
24. *Torżeczki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929.* – Krakow, 1989. – 468 s.